

Yeniyyətlərin asudə vaxtlarında mənəvi-iradi keyfiyyətlərinin formalaşması yolları

Namiq Cəfərov

fəlsəfə doktoru hazırlığı üzrə doktorant,

ADPU

E-mail: denri-nc@mail.ru

Rəyçilər: ped.ü.e.d. P. Əliyev,
ped.ü.e.d., dos. M. Kazımov

Açar sözlər: yeniyyətlərin mənəvi-iradi keyfiyyətləri, məşq prosesində, fiziki tərbiyə dərslərində, əməkdaşlıq bacarıqları

Ключевые слова: моральные и волевые качества подростков, процесс тренировки, занятие физкультурой, совместные навыки

Key word: moral and volitional qualities of adolescents, the training process, physical education, joint skills

Azərbaycanda bədən tərbiyəsi və idmanın kütləviləşməsinə, gənclərin fiziki və mənəvi hazırlıqlarının yüksəldilməsinə dövlət səviyyəsində diqqət və qayğı göstərilir. Məhz bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan dünyada idman ölkəsi kimi tanınıb. İdman sahəsində ölkəmizdə dövlət səviyyəsində aparılan uğurlu siyasətin məntiqi nəticəsi olaraq təmsilçilərimiz bir sıra mötəbər yarışlardan vətənə medallarla dönürlər. Bununla yanaşı, respublikamız müxtəlif idman növləri üzrə mötəbər yarışlara yüksək səviyyədə ev sahibliyi edir. Təsadüfi deyil ki, ölkəmizə səfər edən bir sıra beynəlxalq idman təşkilatlarının nümayəndələri Azərbaycanda idmanın inkişafını yüksək qiymətləndirirlər. İdmanın maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi üçün paytaxt və respublikamızın müxtəlif bölgələrində müasir standartlara uyğun idman kompleksləri, idman qurğuları tikilib. Uşaq, yeniyyətə və gənclərimiz indi daha yaxşı şəraitdə məşq etmək imkanını qazanıblar. Bütün bunlar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti İlham Əliyevin bu istiqamətdə apardığı məqsədyönlü siyasət nəticəsində mümkün olmuşdur.

Bədən tərbiyəsi dərsləri prosesində məktəblinin sosial xarakteri özünü göstərir və formalaşır, kollektiv münasibətlərin mexanizmləri ortaya çıxır. Fiziki tərbiyə dərslərində yalnız hərəkət bacarıq və vərdişlər yaranmır, həm də insanın digər keyfiyyətləri (qabiliyyətləri): onun intellektual keyfiyyətləri, estetik qabiliyyətləri, ünsiyyət bacarıqları, mənəvi davranış normaları formalaşır. “Fiziki tərbiyə özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə seçilir və insana müxtəlif hərəkətləri öyrətməklə onun fiziki keyfiyyətlərini inkişaf etdirir və zənginləşdirir, təkmilləşdirir. İnsanın təkmilləşməsində isə mənəvi-iradi hərəkətlər mühüm rol oynayır. Hərəkət qabiliyyətlər, çalışmalar sayəsində təşəkkül tapır və iradi hərəkətlərin məqsədyönlü fəaliyyətinin icrasına səbəb olur” (4, 15).

Məktəblilərin asudə vaxtlarını səmərəli keçirmələri üçün onların idmanın müxtəlif növləri ilə məşğul olmalarının rolunun araşdırılması göstərir ki, onlar məktəblilərdə özünütərbiyə məqsəd və motivlərini, yeni tələbatın yaranmasını təkmilləşdirir, duyğuları zənginləşdirir, emosional sferanı, özünün və yoldaşlarının davranışlarını adekvat qiymətləndirmə bacarığını inkişaf etdirir. Eyni zamanda, yeniyyətlərin iradə aktivliyi bütün təlim-məşq prosesinin zəruri komponenti, məqsədi, nəticəsi, əsas hərəkətverici qüvvəsidir. Özünütərbiyə prosesinin şərti və vasitəsi kimi çıxış edən iradə, öz növbəsində onların özünütərbiyə vəzifələrinin həllinə,

meydana çıxan maneələri qət etməyə yönəltməklə möhkəmlənir. Yalnız iradənin müəyyən inkişaf səviyyəsi yeniyetmə şəxsiyyətinin mənəvi özünü-tərbiyə prosesini başlaması üçün lazımi impuls rolunu yerinə yetirməyə imkan verir.

Uşaq idman məktəblərinin məşqçi müəllimləri yeniyetmələrdə mənəvi-iradi keyfiyyətlərin tərbiyə olunmasına xüsusi əhəmiyyət verir, lakin bunu əsas etibarilə idmanda uğur əldə etməklə bağlayaraq həmin keyfiyyətlərin təzahür sferasını darlaşdırırlar. Məşqçi müəllimlər yeniyetmələrin mənəvi münasibətlərinin təşkilinə, əməkdaşlıq bacarıqlarının formalaşmasına, çətinlikləri birlikdə qət etməsinə və uğur əldə edərkən birgə sevinməsinə yönəlmiş tərbiyəvi tapşırıqları az-az verirlər. Bu, təlim – məşq fəaliyyəti prosesində gənc idmançıların mənəvi-iradi keyfiyyətlərinin tərbiyəsini ləngidir.

Bu bacarıqlar məşq prosesində uşaqlara keçiriləcək tədris materialının, yəni hərəkətlərin və fəndlərin öyrədilməsi, təkrarı və ya təkmilləşdirilməsi ilə xarakterizə olunur. Burada materialı məşğul olanlara aydın və anlayışlı şəkildə çatdırmaq, uşaqlarda fəal, müstəqil fikir oyaatmaq bacarıqları nəzərdə tutulur. Öyrətmədə məşqçi-müəllim mövcud şəraitdən asılı olaraq və ya zəruri olduqda tədris materialını adaptasiya etməli, onu yenidən qurmalı, daha doğrusu, çətinini asan, mürəkkəbi sadə, başa düşülməyeni, aydın olmayanı başa düşülən etməlidir. Məşqçi-müəllimlər öyrədiləcək hərəkətlərin və fəndlərin, sadəcə, uşaqlara çatdırılması ilə kifayətlənməməli, uşaqların təfəkkürünün ağıllı və səlis şəkildə formalaşmasını, onların fəaliyyətinin lazımi istiqamətə yönəldilməsini nəzərdə tutmalıdırlar. Müşahidələr göstərir ki, interaktiv təlimdə olduğu kimi, öyrədən və öyrənənlərin qarşılıqlı fəallığı şəraitində keçirilən məşqlər həmişə müsbət nəticəsini verir. Bu, məşqçidən və məşq edənlərdən aşağıdakıları tələb edir:

1. Məşq prosesində məktəbli məşqçidən eşitdiklərini, öyrəndiklərini öz tənqidi təfəkkür süzgəcindən keçirməli, dərinlən təhlil etməli, müstəqil mühakimə yürütməli, özünün düzgün saydığı əqli nəticəyə gəlməli, çətin vəziyyətlərdə özünə qapanıb qalmamalı, onun idrak və əməli fəaliyyətdə işgüzarlığı, mütəhərriqliyi təmin edilməlidir.

2. Öyrədilən hərəkətlərin və fəndlərin mexaniki təkrarlanmasına yox, şüurlu dərk edilərək mənimsənilməsinə nail olunmalı, fəndlərin müxtəlif variantlarla öyrədilməsində problemlə situasiyaların yaradılması və bununla da uşaqları düşünməyə vadar etmək zəruridir. Beləliklə, onlarda məntiqi təfəkkürün inkişaf etdirilməsinə, dözümlü nail olmaq mümkündür. Məşğul olanlarda bu idman növünə sonsuz həvəs yaradılmalı, düşündürücü və istiqamətverici suallar vasitəsi ilə uşaqların intellekt səviyyəsini inkişaf etdirilməlidir.

3. Məşqin hər hansı bir hissəsinin təhlili, hər yarışdan sonra ayrı-ayrı çəki dərəcələri üzrə analiz aparılmalı, məşqçi-idmançı münasibətlərinin düzgün qurulmalı, uşaqlara qarşılıqlı hörmət hissəsinin və əməkdaşlıq vərdişləri aşılmalı, xüsusilə təməl hazırlığı (İHQ - I il) dövründə daha səbirli, uşaqlara qarşı daha diqqətli olmalı, qayğıkeş yanaşılmalı, öyrətmədə tələsməmək lazımdır.

4. Müstəqil düşünmək, müstəqil fikir söyləmək, məşqçi ilə fikir mübadiləsi aparmaq, uşaq lara öyrənməyi dəqiq öyrətmək, ətrafa yaradıcılıqla və ətrafa tənqidi yanaşma aşılamaq onlarda mənəvi-iradi keyfiyyətlər formalaşdırır.

Yeniyetmələr məşq və yarışlarda müxtəlif vəziyyətlərə düşür, məğlubiyətə kədərlənir, əziyyət çəkir, bu vəziyyətdən çıxış yolları axtarır, səhvləri araşdırır, məşq prosesində dəyişikliklər edir və s. Qələbə əldə etdikdə, nailiyyətlər qazandıqda isə o sevinir, hörmət qazanır, bir şəxsiyyət kimi formalaşır, kamilləşir öz işinin ustasına çevrilir.

“İnsanın mənəvi-iradi xüsusiyyətləri çox geniş və bu günümüz üçün çox aktual olan bir problemdir. Bura insan mənəviyyatından və əxlaqından başlamış insanların bir-birinə olan

münasibəti, mədəniyyəti, onların ünsiyyət qurmaq bacarığı, mübarizliyi, iradəsi, cəmiyyətə və vətəninə olan sevgisi və nəhayət, liderlik qabiliyyəti daxildir. İnsanlarda bu xüsusiyyət insan şüurunun qavramağa başladığı gündən formalaşmağa başlayır” (3, 14).

Yeniyyətlərin şəxsiyyətinin mənəvi-iradi inkişafının reallaşdırılması prosesini təmin etmək üçün məşqçi-müəllimlərə aşağıdakı tədbirlər kompleksini yerinə yetirmək tövsiyə olunur: mənəvi-iradi keyfiyyətləri (məqsədyönlülük, özünü ələ ala bilmə, inadkarlıq, ictimai təşəbbüskarlıq və kollektiv, yoldaşlar qarşısında məsuliyyət hiss, liderlik xüsusiyyətləri və s.) formalaşdırarkən məşqçi müəllimlər yeniyyətlərlə kollektiv təlim-məşq işini fərdi təlim-məşq işi ilə uzlaşdırmaq tövsiyə olunur:

— şagirdlərdə qorxunun öhdəsindən gələ bilmə, uğursuzluq və səhvləri aşı bilmə mədəniyyətini formalaşdırmaq;

— müasir yeniyyətlərin xüsusiyyətlərini (yalana, qeyri-səmimiyyətə və riyakarlığa qarşı hiper həssaslıq; lovğalığa və ədəbazlığa, səsini qaldırma meylinə qarşı kəskin reaksiya) nəzərə almaq;

— yeniyyətlərdə şüurlu əxlaqi-mənəvi mövqe formalaşdırmaq;

— öz işini gənclərin həyat məqsədi və dəyərlərinə uyğun olaraq qurmaq;

— yeniyyətlərə kollektivdə şəxsiyyət əlaqəsi sistemini formalaşdırmağa yardım etmək;

— təlim-məşq prosesini yeniyyətlərin öz imkanlarını realizə etmə şəraiti olaraq təşkil etmək.

İdman məktəblərində və seksiyalarda yeniyyətlərin mənəvi-iradi inkişaf prosesinin həyata keçirilmə təcrübəsi göstərir ki, işlənib hazırlanmış pedaqoji şərtlər kompleksi və bu prosesin təklif olunan modeli tədris prosesinə tətbiq edildikdə yeniyyətlərdə sosial baxımdan əhəmiyyətli və şəxsiyyət-dəyər keyfiyyətlərinin formalaşmasına müsbət təsir göstərir.

Məqalənin aktuallığı. İnsanın mənəvi-iradi xüsusiyyətləri çox geniş və bu günümüz üçün çox aktual olan bir problemdir. Bura insan mənəviyyətindən və əxlaqından başlamış insanların bir-birinə olan münasibəti, mədəniyyəti, onların ünsiyyət qurmaq bacarığı, mübarizliyi, iradəsi, cəmiyyətə və vətəninə olan sevgisi və nəhayət, liderlik qabiliyyəti daxildir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məşqçi-müəllimlər öyrədiləcək hərəkətlərin və fəndlərin, sadəcə, uşaqlara çatdırılması ilə kifayətlənməməli, uşaqların təfəkkürünün ağıllı və səlis şəkildə formalaşmasını, onların fəaliyyətinin lazımı istiqamətə yönəldilməsini nəzərdə tutmalıdırlar.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədə irəli sürülmüş mülahizələrdən uşaq idman məktəblərinin məşqçi müəllimləri və fiziki tərbiyə fənnindərs deyən müəllimlər istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. “Azərbaycan müəllimi” qəz., 2013, 24 oktyabr.

2. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin konsepsiyası (Milli Kurikulumu) // Kurikulum, 2008, № 1.

3. Həmzəyev M.Ə. Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları. Bakı, 2000.

4. Qurbanov H. H. Fiziki tərbiyənin tədrisi metodikası. Bakı: Müəllim, 2010.

5. Гогунув, Е.Н. Психология физического воспитания и спорта. М.: Академия, 2003.

6. Ümumtəhsil məktəblərinin 5-11-ci siniflərində Fiziki tərbiyə. Bakı: Müəllim, 2012.

